

22. Про затвердження плану заходів щодо реалізації у 2008 році Концепції сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 28 трав. 2008 р. № 784-р. - Режим доступу : [www.kmu.gov.ua](http://www.kmu.gov.ua)

23. *Паніна Н.* Українське суспільство 1992-2006 : соціологічний моніторинг / Н. Паніна. - К. : Ін-т соціол. НАН України, 2006. - 94 с.

24. *Оболенський О. Ю.* Державне управління та державна служба : сучасні напрями розвитку / О. Ю. Оболенський. - О. : АО "Бахва", 2003. - 320 с.

25. Оцінка процесів інтеграції України в ЄС та НАТО : моделі діалогу органів влади з суб'єктами громадянського суспільства. - Вип. 18 / за заг. ред. В. П. Горбуліна. - К. : ДП "НВЦ "Євроатлантикінформ", 2006. - 419 с.

26. *Ткаченко В. М.* Моніторинг соціально-економічного становища України та її регіонів за січень-грудень 1999 р. / В. М. Ткаченко.

27. Участь громадськості : посібник. - К. : Міжнар. центр перспект. дослідж., 2002. - 148 с.

***Наталія Драгомирецька,***

*доктор наук з державного управління, доцент,*

*професор кафедри філософських*

*та соціально-політичних наук ОРІДУ НАДУ*

***Ірина Матвєєнко,***

*аспірант кафедри філософських*

*та соціально-політичних наук ОРІДУ НАДУ*

## **Громадянська відповідальність як віддзеркалення розвитку громадянського суспільства**

Розглядаються питання формування громадянської відповідальності, її місця та ролі у процесі розвитку громадянського суспільства. Виокремлюються нові зони досліджень, які дадуть відповіді на актуальні питання розвитку громадянського суспільства. Окреслюються схема формування громадянської відповідальності та континуум формуючих впливів щодо формування громадянської відповідальності.

*Ключові слова:* громадянська відповідальність, громадянське суспільство, формуючі впливи, відповідальність, суб'єкти державного управління.

The question of civil responsibility, its place and its role in the processes of civil society development are considered. The new research areas which will answer the actual questions of civil society development are picked out. The scheme of forming of civil responsibility and the continuum of forming influence relative to civil responsibility forming are outlined.

*Key words:* civil responsibility, civil society, forming influence, responsibility, public administration.

*Постановка проблеми.* Характеризуючи проблему формування громадянської відповідальності у її загальному вигляді, доцільно звернути увагу

на сучасні тенденції побудови відносин між владними структурами та громадянським суспільством. Взаємні впливи передбачають не тільки взаємодію у виробленні державних рішень, прийняття участі в управлінні державою тощо. Насамперед вони вимагають відповідальності за результати прийнятих рішень та їх впровадження в усі процеси життєдіяльності.

Категорія "відповідальність" має багаторівневий характер: з одного боку, - індивідуалізований характер стосується єдності теорії та практики, не має досить чітких та об'єктивних критеріїв, з другого - це характеристика результатів діяльності суб'єктів державного управління.

Ця категорія тісно пов'язана з іншою - "активність". Остання характеризується тим, що переходить із потреби в діяльність та додає їй певне "забарвлення". Активність має і координуючу роль. Вона виступає мірою відповідальності та побудови тих взаємодій, які передбачає розвинуте громадянське суспільство. Може виступати одним із критеріїв оцінки рівня розвитку громадянського суспільства.

Поєднанням відповідальності та активності є громадянська відповідальність, яка зумовлена потребою участі в діяльності держави та вирішенні спільних завдань. Громадянська відповідальність має індивідуалізований та інституціональний характер. Її основне призначення - це дієвий результат у побудові відносин громадянського суспільства та держави. Як результат - способи побудови процесів життєдіяльності, а також їх ціннісні характеристики, спрямовані на досягнення конкретних результатів. Особливе місце в цьому процесі посідають формуючі впливи, які здатні підтримувати стабільність суспільства, розширювати межі суспільного простору, активізувати процеси взаємодії держави та громадянського суспільства тощо.

Це визначає наукові завдання щодо характеристики категорії "громадянська відповідальність" у науці державного управління: визначення рівня індивідуального та інституціонального в аспекті формування суспільства зрілих громадян, формулювання критеріїв громадянської відповідальності в побудові взаємовідносин з державою, описання континууму формуючих впливів щодо формування громадянської відповідальності тощо. Практичні завдання стосуються окреслення напрямів формуючих впливів на громадянську відповідальність та прийняття суспільством нових норм та цінностей.

*Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, демонструє, що в розумінні проблеми громадянської відповідальності важливим є чинник особистісних цінностей людини, її норм, інтересів. Це визначає форми взаємодії індивіда з навколишнім світом, з іншим етносом через усвідомлення. Є думка фахівців, що громадянське суспільство єднає людину і державу, створює передумови для задоволення її матеріальних і духовних потреб, особистих та суспільних інтересів. Воно не уподібнюється з державою і водночас не існує без останньої як її своєрідна опозиція [1]. Питання громадянської відповідальності постає актуаль-*

ним, оскільки, як вважається, сучасне суспільство перебуває на такому етапі розвитку, який дає право називати його індивідуалізованим. При цьому наголошується на тому, що відбувається глобальна індивідуалізація суспільства, за якої воля індивіда, його наміри, переваги тощо суттєво позначаються на суспільному функціонуванні. Саме це істотно ускладнює узгодження множинних векторів людської поведінки [2]. Остання ґрунтується на наявності або відсутності відповідальності. У взаємодії із суспільством - на громадянській відповідальності.

Аналіз публікацій щодо громадянської відповідальності та відповідальності доводить, що перша є відображенням другої та має особистісний характер (див. таблицю).

### Співвіднесення характеристик категорій "відповідальність" і "громадянська відповідальність"

Категорія "відповідальність"	Категорія "громадянська відповідальність"
<ul style="list-style-type: none"> <li>- риса характеру;</li> <li>- внутрішньо прийнята необхідність додержання правил, вимог тощо;</li> <li>- ідеальне уявлення, моделювання суб'єктом відповідальної ситуації, її меж і рівня складності, а потім - практичне здійснення;</li> <li>- внутрішня потреба, обов'язок, самоконтроль;</li> <li>- не передбачає зовнішнього контролю;</li> <li>- передбачає надійність, впевненість, довіру;</li> <li>- відповідальна людини знає, що робить, і передбачає наслідки своїх дій;</li> <li>- прийняття особистістю на себе вирішення завдань у цілому, а не окремих їх ланок;</li> <li>- попередження негативних наслідків;</li> <li>- потреба знайти найкращі умови, оптимальні для виконання вимог;</li> <li>- впевненість особи у своїх силах, домірності останніх розв'язувань завдань;</li> <li>- відповідальність гарантує собі певний ступінь незалежності, самостійності, волі;</li> <li>- узгодження необхідності з бажаннями та потребами особистості</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- найзагальніша властивість особистості;</li> <li>- утворення свідомості та самосвідомості;</li> <li>- інтегровані психічні функції;</li> <li>- доповнює такі компоненти, як когнітивний, емоційно-мотиваційний, поведінково-вольовий, морально-духовний;</li> <li>- показник особистісної зрілості людини;</li> <li>- моральна саморегуляція;</li> <li>- вдосконалення себе як громадянина країни;</li> <li>- це передумова громадянської самореалізації;</li> <li>- складні структурні компоненти й механізми особистості, які взаємодоповнюються між собою та надають стійкості її поведінці</li> </ul>

Таким чином, коли мова йде про формування громадянського суспільства, це стосується у першу чергу громадянської відповідальності. Складність такого процесу в тому, що через різні інституціональні та діяльнісні засоби робиться спроба впливати на соціально-психологічні механізми, які лежать в основі громадянської відповідальності. До таких механізмів фахівці відносять персоніфікацію, ідентифікацію, менталізацію, цілепокладання,

рефлексію [3]. Отже, йдеться про різні впливи на громадянське суспільство: інституціональні, правові, психологічні, маніпулятивні тощо.

Втім можна виділити *невирішені раніше частини проблеми, що досліджується*: роль ідеологічного підґрунтя формуючих впливів щодо розвитку громадянської відповідальності; взаємозалежності між розвинутою громадянською відповідальністю та трансформацією державного управління; модернізацією суспільних відносин; впливів громадянської відповідальності на інтелектуальний ресурс влади тощо.

*Мета* даної статі - аналіз наукових досліджень щодо громадянської відповідальності та визначення основних напрямів наукових досліджень щодо її формування. Відповідно постають *завдання статті*: методом контент-аналізу визначити діапазон наукових досліджень щодо громадянської відповідальності, виокремлюються нові зони досліджень, які дадуть відповіді на актуальні питання розвитку громадянського суспільства, окреслити схему формування громадянської відповідальності, означити континуум формуючих впливів щодо формування громадянської відповідальності.

*Виклад основного матеріалу*. Наукові дослідження щодо розуміння впливів на громадянське суспільство демонструють певний спектр розвідок. Метод контент-аналізу 45 авторефератів (2001-2008 рр.) кандидатських та докторських дисертацій з державного управління, політології, соціології, соціальної філософії, історії, теорії держави і права [4-48] дозволив визначити цей діапазон. По-перше, спостерігається пересічення зон наукових досліджень у цих галузях наук. По-друге, одним напрямом приділяється більше уваги, ніж іншим.

Аналіз дав змогу об'єднати результати досліджень за певними напрямами. Так, для політології, історії, соціальної філософії актуальними є питання формування національної свідомості мас, тиск на свідомість і підсвідомість людини при формуванні громадянського суспільства, розвитку національної ідеї, впливу релігійного фактора на становлення громадянського суспільства, трансформації індивідуальної і групової свідомості в суспільну, ціннісно-нормативної установки партнерської свідомості. Питання самоорганізації суспільства розглядає історія, політологія, соціологія, соціальна філософія та державне управління. Налагодження каналів зворотного зв'язку між владою і громадянським суспільством розглядають історія, політологія, теорія держави і права, державне управління та соціальна філософія. Проблеми вільної самоврядної особистості вивчає соціальна філософія, соціологія, політологія та державне управління.

Процесам перетворення держави в демократичну та соціально-відповідальну приділяють увагу в дослідженнях з соціальної філософії, політології, теорії держави і права та державного управління. Досягнення стабільності та оптимізація відносин між державою та громадянським суспільством є актуальними для політології, соціальної філософії та держав-

ного управлінця. Організаційно-правове забезпечення щодо спільної діяльності держави і громадянського суспільства є предметом досліджень політології, теорії держави й права та державного управління. Розробці аналітичної моделі взаємодії державної влади і громадянського суспільства та виробленню комплексного підходу щодо розвитку громадянського суспільства приділяють увагу дослідження в галузі політології та державного управління. На проблемах захисту особи від тиску держави та юридичний механізм забезпечення конституційних прав та свобод людини та громадянина наголошується в політології, теорії держави і права та в державному управлінні. Акцент у політології, теорії держави і права та державному управлінні також робиться на питаннях оптимізації прийняття рішень в умовах сформованого громадянського суспільства. Шляхи підвищення ефективності взаємодії державного управління та місцевого самоврядування досліджується в теорії держави і права та державному управлінні. Питання участі громадянського суспільства в управлінні суспільними процесами є предметом наукових розвідок державного управління та теорії держави і права. Також для цих двох галузей є спільними проблеми використання державно-примусових заходів та вдосконалення державно-управлінського впливу на громадянське суспільство.

Узагальнення результатів дає можливість виокремити найбільш досліджувані проблеми: громадянське суспільство як наукова категорія (14%), розуміння категорій "громадянське суспільство" та "суспільство" (6%), співвіднесення категорій "держава" та "громадянське суспільство" (5%), взаємозалежність категорій "влада" та "громадянське суспільство" (5%), оцінка взаємозв'язків категорій "соціум" та "громадянське суспільство" (4%), взаємовідношення категорій "духовна культура" та "громадянське суспільство" (3%), зв'язаність категорій "громадянське суспільство" та "інформаційне суспільство" (3%). На одному рівні (2%) перебувають дослідження таких питань функціонування громадянського суспільства: роль громади, місце особистості, ефективність державного управління в процесі розвитку громадянського суспільства, самоорганізація суспільства, вплив процесів глобалізації на розвиток громадянського суспільства, соціальна інтеграція. Наступними (1%) розміщуються дослідження таких проблем: права і свободи людини у громадянському суспільстві, роль демократичних принципів, місце та роль громадськості у розбудові громадянського суспільства, роль соціальних інститутів, історичний розвиток громадянського суспільства, питання соціальної стратифікації, вплив громадських об'єднань, розуміння соціального простору, соціальна стратегія в процесі розвитку громадянського суспільства, державна політика в побудові соціальних відносин, роль ЗМІ у формуванні громадянського суспільства, соціальна мобільність та соціальна адаптація в процесі розвитку громадянського суспільства, соціальна ідентичність, власність та її вплив, питання державного регулю-

вання в процесі розвитку громадянського суспільства, національної ідентичності, оптимізації відносин влади та громадськості, контролю над державою (громадського контролю), громадянської відповідальності, інтересам особистості. Найменш досліджувані питання в аспекті розвитку громадянського суспільства: соціальні послуги, духовна єдність, свобода громадян, діяльність та вплив громадських організацій, вплив владних ресурсів на розвиток громадянського суспільства, трансформація державного управління, функціонування бюрократичної системи, формування громадянської позиції, формування та розвиток інтелектуального ресурсу влади, питання соціальної нерівності та розширення суспільства, соціальні зв'язки, психологічні аспекти розвитку громадянського суспільства, самоуправління громадянським суспільством, вплив державної ідеології, модернізація суспільства, питання децентралізації, моральний стан суспільства тощо (рис. 1).

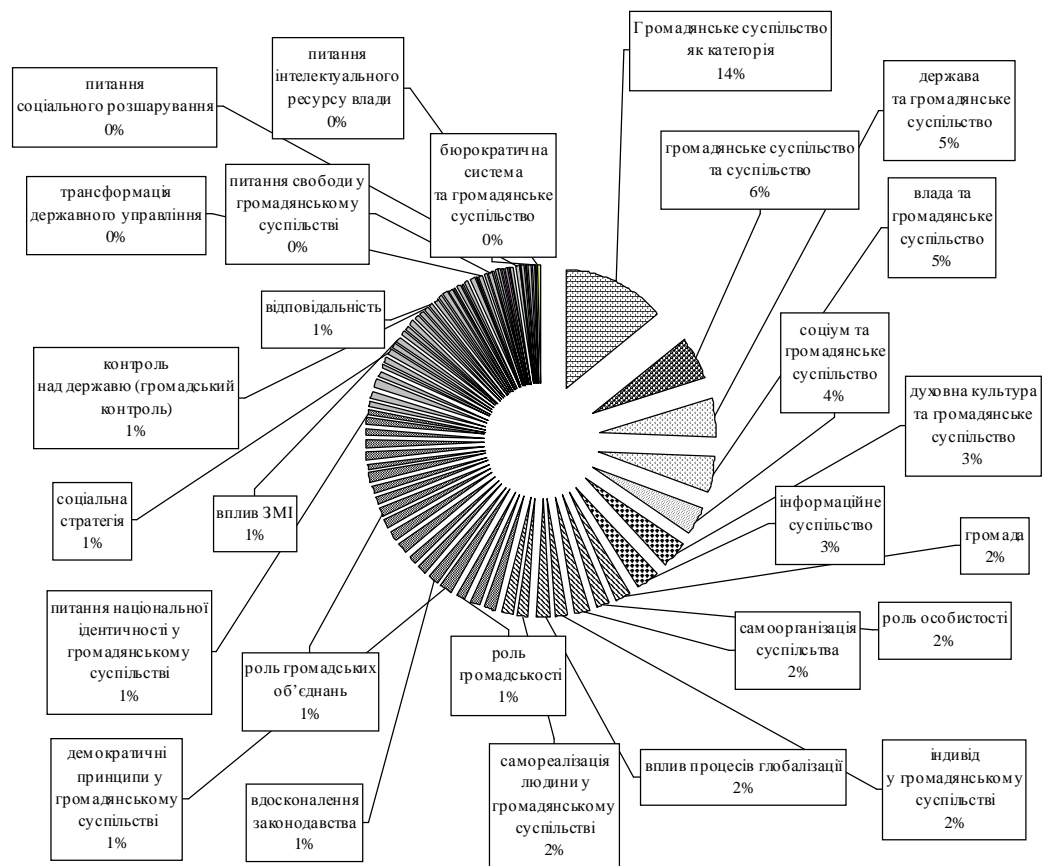


Рис. 1. Вибірковий аналіз наукових досліджень громадянського суспільства різними галузями наук

Такий аналіз дає підстави твердити, що виокремлюються нові зони досліджень, які дадуть відповіді на наступні питання: чи здатна влада забезпечувати умови для розвитку громадянського суспільства в умовах кризи, чи можуть інституції громадянського суспільства впливати на антикризові процеси, чи зможе громадянське суспільство зберігати довіру та лояльність до влади в різних умовах розвитку держави, чи здатні інституції громадянського суспільства впливати на суспільство та суспільні відносини, чи виконують інституції громадянського суспільства функції лобістів по відношенню до громадськості, які можуть бути моделі формуючих впливів для налагодження взаємодії держави та громадянського суспільства, яким чином геополітичний простір впливає на діяльність інституцій громадянського суспільства в Україні, яким чином інституції громадянського суспільства впливають на регулювання різних видів конфліктів: релігійних, етнічних, соціальних, власності тощо.

У всіх цих питаннях цілеспрямовані впливи на громадянське суспільство стосуються забезпечення нормативно-правових та міжнародних актів, а формуючі впливи - на громадянську відповідальність та прийняття суспільством нових норм та цінностей (рис. 2).

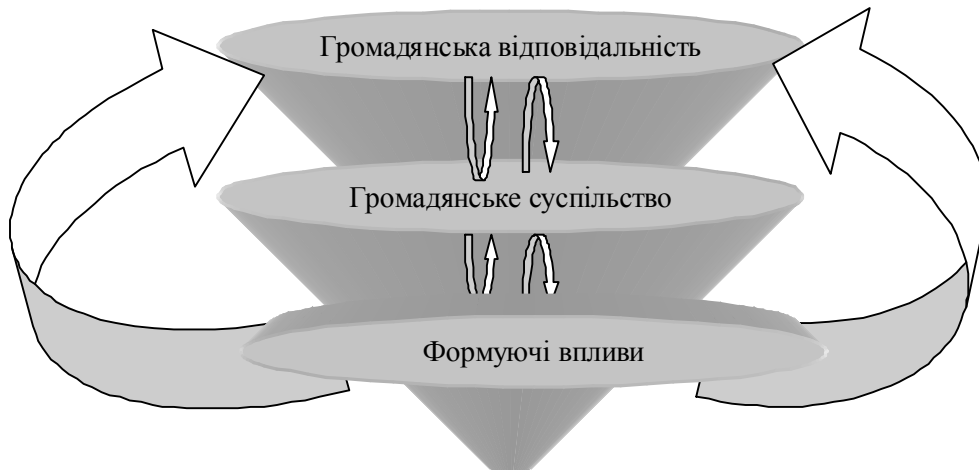


Рис. 2. *Схема формування громадянської відповідальності*

Відповідно виникають питання щодо складових формуючих впливів для формування громадянської відповідальності: інформація, що виробляється суб'єктами державного управління, політичними партіями, суспільством; ЗМІ та ЗМК як інституції або організаційні структури різних форм власності, їх діяльність як ретрансляційний вплив; інформаційні та комунікативні впливові проекти; діяльність громадських організацій; нормативне правове та організаційне забезпечення функціонування суспільства тощо. Континуум

таких впливів розміщується у діапазоні між "суспільством зрілих громадян" [49] та громадянською відповідальністю і має особистісні характеристики, оскільки передбачає високий рівень економічної, соціальної, духовної, політичної культури; розвинені правові відносини; взаємодію вільних громадян з державою заради спільного блага; самоорганізоване суспільство (рис. 3).

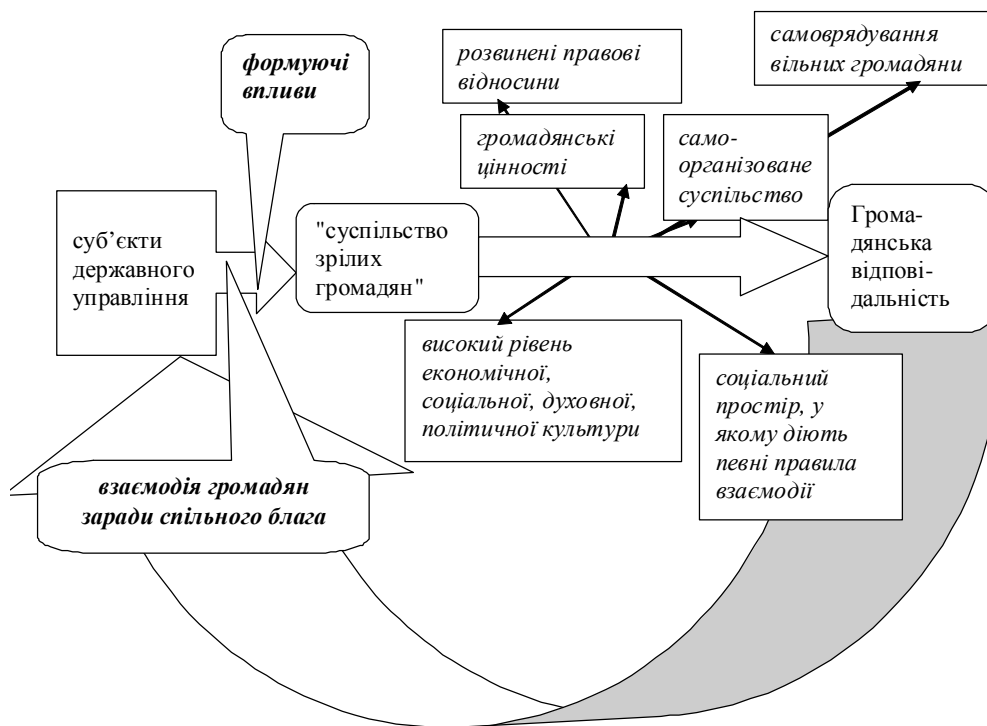


Рис. 3. *Континуум формуючих впливів щодо формування громадянської відповідальності*

Отже, можна говорити про те, що формуючі впливи на громадянське суспільство мають ідеологічне підґрунтя та відповідають філософії держави. Саме тому виникають питання щодо підходів до формування громадянської відповідальності, її критеріїв, стандартів, часу, який потрібен для її формування, відсоткового охопту щодо сформованої відповідальності, форм її вираження у певному продукті, місця та ролі суб'єктів державного управління, органів влади у її формуванні тощо.

Роблячи висновки з даного дослідження, варто зазначити, що питання громадянської відповідальності та формуючих впливів на її розвиток мало досліджені в різних галузях наук. Для науки державного управління дослідження в цьому напрямі дадуть можливість відповісти на ряд актуальних



питань щодо розвитку громадянського суспільства як сфери взаємодії, самоорганізації, самоврядування.

*Перспективи подальших розвідок* у даному напрямі спрямовані на вироблення моделі формуючих впливів на громадянську відповідальність та прийняття суспільством нових норм та цінностей відповідно до філософії держави з урахуванням тенденцій до індивідуалізації суспільства.

### **Список використаних джерел**

1. *Гуменюк О.* Громадянська відповідальність у контексті сьогодення / О. Гуменюк // *Психологія і суспільство.* - 2008. - № 2 (32). - С. 65.
2. *Горак Г., Фінін Г.* Громадянське суспільство як інтегратор особистісних начал / Г. Горак, Г. Фінін // *Філософ. думка.* - 2008. - № 3. - С. 62.
3. *Гуменюк О.* Психологічний аналіз громадянської відповідальності / О. Гуменюк. - 2007. - № 4. - С. 81-92.
4. *Пашков А. С.* Вчення про громадянське суспільство в філософії права Гегеля : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук : спец. 09.00.05 "Історія філософії" / А. С. Пашков. - К., 2007. - 19 с.
5. *Скворець В. О.* Громадянське суспільство і детермінанти оптимізації його розвитку в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук : спец. 09.00.03 "Соціальна філософія та філософія історії" / В. О. Скворець. - Запоріжжя, 2007. - 17 с.
6. *Чернорог Р. А.* Держава і громадянське суспільство: соціокультурні аспекти розвитку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук : спец. 09.00.03 "Соціальна філософія та філософія історії" / Р. А. Чернорог. - К., 2003. - 20 с.
7. *Банчук М. В.* Ідеологія та культура діяльності правозахисних органів в контексті становлення громадянського суспільства (політологічний аналіз) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.03 "Політична культура та ідеологія" / М. В. Банчук. - К., 2004. - 19 с.
8. *Бабінова О. О.* Взаємодія органів державного управління і місцевого самоврядування з громадськістю : теоретико-методологічний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ. упр. : спец. 25.00.01 "Теорія та історія державного управління" / О. О. Бабінова. - К., 2006. - 20 с.
9. *Бойчук М. А.* Влада і громадянське суспільство: механізми взаємодії : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.01 "Теорія та історія політичної науки" / М. А. Бойчук. - К., 2007. - 20 с.
10. *Узун Ю. В.* Концепція "Громадянське суспільство" в історії та теорії політичної думки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.01 "Теорія та історія політичної науки" / Ю. В. Узун. - О., 2002. - 16 с.
11. *Грамчук А. В.* Особливості становлення громадянського суспільства в Україні : теорія і практика : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.02 "Політичні науки та процеси" / А. В. Грамчук. - О., 2001. - 19 с.
12. *Косілова О. І.* Політичні функції громадянського суспільства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.01 "Теорія та історія політичної науки" / О. І. Косілова. - К., 2008. - 19 с.
13. *Коваль І. В.* Взаємодія церкви та інститутів громадянського суспільства : політологічний аналіз : теорія і практика : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.02 "Політичні інститути та процеси" / І. В. Коваль. - Л., 2007. - 18 с.

14. *Гарас Л. М.* Вплив релігійного фактору на становлення громадянського суспільства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.03 "Соціальна філософія та історія філософії" / Л. М. Гарас. - Сімферополь, 2008. - 16 с.

15. *Пасько Я. І.* Громадянське суспільство: світоглядні версії та історичне втілення (соціально-філософський аналіз) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук : спец. 09.00.03 "Соціальна філософія та історія філософії" / Я. І. Пасько. - К., 1998. - 16 с.

16. *Бойко Ю. А.* Соціально-філософський аналіз становлення громади та громадянського суспільства як чинників духовного розвитку соціуму (на прикладі України) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук : спец. 09.00.03 "Соціальна філософія та історія філософії" / Ю. А. Бойко. - К., 2007. - 15 с.

17. *Жданенко С. Б.* Партнерська взаємодія у процесі становлення громадянського суспільства (соціально-філософський аналіз) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук : спец. 09.00.03 "Соціальна філософія та історія філософії" / С. Б. Жданенко. - Х., 2003. - 16 с.

18. *Романчук О. К.* Історична публіцистика як складова системи державотворення та самоорганізації громадянського суспільства в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.08. "Журналістика" / О. К. Романчук. - К., 2001. - 16 с.

19. *Бутирська Т. О.* Оптимізація взаємодії державної влади і громадянського суспільства (управлінський аспект) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ. упр. : спец. 25.00.02 "Механізми державного управління" / Т. О. Бутирська. - О., 2004. - 20 с.

20. *Саханенко С. Є.* Теоретичні та організаційно-функціональні засади політичного управління містом в умовах самоврядування : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра наук з держ. упр. : спец. 25.00.04 "Місцеве самоврядування" / С. Є. Саханенко. - Донецьк, 2005. - 36 с.

21. *Надрага В. І.* Взаємодія владних структур, політичних і громадських організацій як засіб підвищення ефективності управління на регіональному рівні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ. упр. : спец. 25.00.02 "Механізми державного управління" / В. І. Надрага. - К., 2003. - 20 с.

22. *Ковалішина Н. П.* Взаємодія жіночих громадських організацій з органами державної влади як фактор здійснення гендерної політики в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ. упр. : спец. 25.00.01 "Теорія та історія державного управління" / Н. П. Ковалішина. - К., 2006. - 20 с.

23. *Чапала Г. В.* Місцеве самоврядування в системі публічної влади : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 "Теорія та історія держави і права ; історія політичних і правових учень" / Г. В. Чапала. - Х., 2004. - 20 с.

24. *Гейда О. В.* Теоретико-правові основи організації та діяльності політичних партій в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 "Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень" / О. В. Гейда. - Х., 2005. - 20 с.

25. *Мороз Г. В.* Правове регулювання участі громадськості у прийнятті рішень у галузі охорони довкілля : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 "Земельне право, аграрне право, екологічне, природно ресурсне право" / Г. В. Мороз. - К., 2006. - 20 с.

26. *Литвиненко І. Л.* Діяльність органів місцевого самоврядування по забезпеченню конституційних прав та свобод людини і громадянина : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 "Конституційне право" / І. Л. Литвиненко. - К., 2003. - 20 с.

27. *Дюжев Д. В.* Інформаційне суспільство : соціально-правова парадигма суспільного розвитку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук : спец. 09.00.03 "Соціальна філософія та історія філософії" / Д. В. Дюжев. - Донецьк, 2004. - 18 с.

28. *Шевченко О. К.* Здійснення влади в умовах трансформаційних процесів сучасної України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук : спец. 09.00.03 "Соціальна філософія та історія філософії" / О. К. Шевченко. - Сімф., 2006. - 16 с.

29. *Даніл'ян В. О.* Інформаційне суспільство та перспективи його розвитку в Україні (соціально-філософський аналіз) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук : спец. 09.00.03 "Соціальна філософія та історія філософії" / В. О. Даніл'ян. - Х., 2006. - 19 с.

30. *Зубенко А. С.* Взаємодія особистісної та соціальної ідентичності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук : спец. 09.00.03 "Соціальна філософія та історія філософії" / А. С. Зубенко. - Х., 2005. - 20 с.

31. *Лозниця С. А.* Ідея вдосконалення людини в європейській культурно-історичній традиції: парадигми розвитку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук : спец. 09.00.04 "Філософська антропологія, філософія культури" / С. А. Лозниця. - К., 2003. - 20 с.

32. *Муляр В. І.* Проблема становлення особистості в системі "індивід - суспільство" (філософсько-культурологічний аналіз) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філософ. наук : спец. 09.00.03 "Соціальна філософія та історія філософії" / В. І. Муляр. - Д., 1999. - 30 с.

33. *Грецова О. Г.* Людина як мета і предмет соціально-філософської рефлексії : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук : спец. 09.00.03 "Соціальна філософія та історія філософії" / О. Г. Грецова. - Запоріжжя, 2003. - 19 с.

34. *Прудникова О. В.* Людський вимір у сучасному концепті соціального прогресу (філософсько-історичний аналіз) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук : спец. 09.00.03 "Соціальна філософія та історія філософії" / О. В. Прудникова. - Х., 2007. - 17 с.

35. *Корсак К. В.* Соціально-філософський аналіз тенденцій розвитку тріади "людина-суспільство-освіта" на початку ХХІ століття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філософ. наук : спец. 09.00.10 "Філософія освіти" / К.В.Корсак. - К., 2006. - 36 с.

36. *Діденко Н. Г.* Взаємодія управління, влади і держави як предмет філософського аналізу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук : спец. 09.00.03 "Соціальна філософія та історія філософії" / Н. Г. Діденко. - Донецьк, 2002. - 19 с.

37. *Крусян А. Р.* Взаємодія місцевих органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 "Конституційне право" / А. Р. Крусян. - О., 1999. - 19 с.

38. *Малкіна Г. М.* Взаємодія виборчої і партійної систем: світовий досвід та проблеми України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.02 "Політичні інститути та процеси" / Г. М. Малкіна. - К., 2004. - 16 с.

39. *Євтушенко О. Н.* Політологічні аспекти державного регулювання обцинних відносин на півдні України в другій половині XIX століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.02 "Політичні інститути та процеси" / О. Н. Євтушенко. - Миколаїв, 2006. - 18 с.

40. *Колодюк А. В.* Інформаційне суспільство: сучасний стан та перспективи розвитку в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.03 "Політична культура та ідеологія" / А. В. Колодюк. - К., 2005. - 20 с.

41. *Ходаківський М. Д.* Суспільство в контексті культури (етнополітологічний аналіз) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.05 "Етнополітологія та етнодержавознавство" / М. Д. Ходаківський. - К., 1998. - 16 с.

42. *Бабенко С. С.* Соціокультурний потенціал трансформації пострадянського суспільства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соціол. наук : спец. 22.00.01 "Теорія та історія соціології" / С. С. Бабенко. - Х., 2004. - 20 с.

43. *Хлівнюк Т. П.* Вплив засобів масової інформації на політичний простір сучасної України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.02 "Політичні інститути та процеси" / Т. П. Хлівнюк. - О., 2008. - 16 с.

44. *Савчинський Р. О.* Сучасне українське суспільство: стратифікаційний вимір регіону : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соціол. наук : спец. 22.00.04 "Спеціальні та галузеві соціології" / Р. О. Савчинський. - Х., 2007. - 20 с.

45. *Бондаренко О. М.* Соціальна адаптація особистості в умовах пострадянського суспільства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук : спец. 09.00.03 "Соціальна філософія та історія філософії" / О. М. Бондаренко. - О., 2004. - 19 с.

46. *Мельник Л.М.* Ідея національної еліти в історії української політичної думки другої половини XIX століття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.01 "Теорія та історія політичної науки" / Л.М.Мельник. - К., 2007. - 18 с.

47. *Скалацький В. М.* Інформаційне суспільство: сучасні теорії та моделі (соціально-філософський аналіз) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук : спец. 09.00.03 "Соціальна філософія та історія філософії" / В. М. Скалацький. - К., 2006. - 17 с.

48. *Камаралі Г. В.* Становлення та розвиток інформаційної цивілізації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.03 "Соціальна філософія та історія філософії" / Г. В. Камаралі. - Донецьк, 2007. - 19 с.

49. Політична система та інститути громадянського суспільства в сучасній Україні / Ф. М. Рудич, Р. В. Балабан, Ю. С. Ганжуров та ін. - К. : Либідь, 2008. - С. 15-16.